

Pedagogų streso socialinis konstravimas ir jo atspindžiai profesinėje spaudoje

Daiva Bubelienė

Socialinių mokslų (edukologijos)
daktarė Šiaulių universiteto
Edukologijos katedra
P. Višinskio g. 25, Šiauliai
Tel. 8 41 595 718
El. paštas: daivabubeliene@gmail.com

Gediminas Merkys

Profesorius socialinių mokslų
(edukologijos) habilituotas daktaras
Kauno technologijos universiteto
Sociologijos katedra
K. Donelaičio g. 20, Kaunas
Tel. 8 37 300 144
El. paštas: Gediminas.Merkys@ktu.lt

Straipsnyje pateikiama mokytojų profesinės periodinės spaudos diskurso analizė apie pedagogų stresą, jo veiksmus ir raiškos kontekstus. Visuomenės nuomonę apie mokytojo profesijos prestižą, darbo krūvį, mokytojo sveikatą, mokyklos mikroklimatą ir pan. formuoja žiniasklaidoje atspindimi įvairių veikėjų (žurnalistų, mokytojų, švietimo ir mokslo atstovų, Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos, tėvų, mokyklų vadovų) politiniai ir socialiniai interesai. Nagrinėjami profesinės veiklos veiksniai, kontekstai ir rizikos šaltiniai, sukeliantys didesnį mokytojų profesinį stresą. Tyrimo metu išryškėjo siužetinės linijos, atspindinčios pedagogų stresui turinčius įtakos veiksmus makro-, organizaciniu ir mikrolygmenimis. Atskleista, kad diskursas apie mokytojų profesinį stresą daugiausiai atspindi makrolygmens socialinius veiksmus, kurie turi esminį poveikį mokytojų darbinio streso raiškai.

Pagrindiniai žodžiai: pedagogų stresas, visuomenės suvokimas, diskursas

Įvadas

Stresas ir jo redukavimo galimybės – multidisciplininis konceptas, kuris yra aktualus daugelyje mokslo sričių – medicinos, biologijos, klinikinės ir darbo psichologijos, žmogiškųjų išteklių vadybos, edukologijos. Darbas žmogaus gyvenime tapo itin svarbus ir reikšmingas, atliekama vis daugiau streso darbe tyrimų. Pabrėžiama darbinio gyvenimo kokybė kaip neatsiejama gyvenimo kokybės dalis (Mirvis, Lawler, 1984; Datta, 1999; Schabracq, Cooper, 2000; Bandzienė, 2009). Darbinis stresas yra pažįstamas pasauliniu mastu kaip pagrindinis iššūkis darbuotojų sveikatai ir or-

ganizacijų klestėjimui. Europos saugos ir sveikatos darbe agentūra praneša, kad stresas darbe sukelia daugiau nei ketvirtadalį visų su darbu susijusių sveikatos sutrikimų, dėl kurių netenkama darbingumo dviem ar daugiau savaičių¹. 1999 m. statistika rodo, kad Europos Sąjungos valstybėms kasmet stresas darbe kainuoja mažiausiai 20 milijardų eurų². Stresas darbe gali sukelti

¹ Su darbu susijusios sveikatos problemos ES 1998–1999, Eurostatas. Liuksemburgas, 2001.

² Patarimai dėl streso darbe – gyvenimo prieskonis ar mirties pabučiavimas? Europos Komisija, Liuksemburgas, 2001. (Guidance on work-related stress – spice of life or kiss of death?) European Commission. Luxembourg, 2001.

depresinę nuotaiką, nerimą, nervingumą, nuovargį, o ilgainiui ir sunkias ligas. Jis taip pat turi įtakos darbo našumui, darbuotojų ir organizacijų kūrybingumui bei konkurencingumui. Užsienio šalyse, skirtingai nei Lietuvoje, gana plačiai tiriamas darbinio streso paplitimas gausioje mokytojų bendruomenėje, taip pat nagrinėjamos streso įveikos, redukavimo galimybės darbo organizacijoje (McCormick, 1992; Soyibo, 1994; Ross, Altmaier, 1994; Travers, Cooper, 1996; Wisniewski, Gargiulo, 1997; Okorie, 1997; Kyriacou, 2001; Salo, 2002; Shan, Austin, Muncer, 2005; Pearson, Moomaw, 2005; Montgomery, Rupp, 2005; Ravichandran, Rajendran, 2007; Milner, Khoza, 2008).

Beckas (1992) teigia, kad rizika visuomenėje reiškiasi ne vien grėsme aplinkai ir sveikatai – čia veikia aibės susipynusių šiuolaikinio socialinio gyvenimo pokyčių: permainingi užimtumo modeliai, stiprėjantis netikrumas dėl darbo, mažėjanti tradicijų ir papročių įtaka identitetui, tradicinių šeimos modelių irimas ir asmeninių santykių demokratizavimas (Giddens, 2005). PSO ekspertai prognozuoja, kad ilgainiui psichikos ligos, kurių genezėje ir klinikoje ganėtinais svarbus yra stresas, pagal paplitimą galbūt aplenks dabar pirmaujančias navikines bei širdies ir kraujagyslių ligas.

Pasaulyje, o ypač Lietuvoje, iki šiol dominuoja klinikiniai psichologiniai streso tyrimai, pasigendama studijų, kuriose mūsų šalies kultūros sąlygomis būtų atskleidžiamas profesinio gyvenimo, darbo rinkoje ir darbo organizacijoje vykstančių procesų poveikumas stresuotumo plitimui gyventojų populiacijoje. Monotonija pasireiškia ne tik tyrimų turinio, bet ir taikomų metodologijų bei metodikų požiūriu. Ne tik užsienyje, bet ir Lietuvoje stresas daž-

niausiai tiriamas standartizuotomis „klausimyninėmis“ metodikomis, kurios remiasi tiriamojo asmens būsenu ir pojūčių subjektyviu įsivertinimu. Streso tyrimai vis dar lieka klinikinės testų psichologijos domenu. Į streso, besireiškiančio darbinėje aplinkoje, tyrimus beveik dar neatėjo kiti produktyvūs metodai, tarkime, kokybiniai grupiniai ir individualūs interviu. Tiriant stresą, mūsų nuomone, inovacinis ir labai produktyvus yra diskurso analizės metodas. Taip yra todėl, kad šio metodo dėka stresas tarsi išraunamas iš tradicinio klinikinio psichologinio konteksto, atsiveria galimybės įveikti siaurą medikalizuotą požiūrį ir pažvelgti į stresą gerokai iš platesnio sociokultūrinio, ekonominio ir politinio konteksto. *Šiame straipsnyje pateikiamos tiriamosios medžiagos mokslinį naujumą ir mokslinį problemišumą sudaro keleto aplinkybių derinys:*

1. Neapsiribojama klininiu psichologiniu požiūriu į stresą, autoriai nagrinėja streso raišką darbo rinkos, profesinės veiklos ir darbo organizacijų kontekste, apimant ir sociokultūrinius makrolygmens veiksnius (profesijos prestižas, darbo vietų atitinkamame sektoriuje stabilumas ir saugumas, teisingo atlygio (yra / nėra), darbuotojų teisės, konkurencijos kultas, socialinės kaitos iššūkiai profesijai ir kt.) (Merkys, Balčiūnas, 2004; Merkys, Balčiūnas ir kt., 2009).
2. Darbinio streso raiška nagrinėjama gausioje, bet menkai ištirtoje pedagogų profesinėje bendruomenėje.
3. Tyrimas pagrįstas produktyviu, tačiau streso tyrimams beveik netaikomu metodu – diskurso, besirutuliojančio profesinėje spaudoje, analize. Idėja profesinio streso tyrimams taikyti profesinės

spaudos diskurso analizę pelnytai gali būti traktuojama kaip epistemologinė hipotezė.

Tyrimo objektas – diskursas apie mokytojų stresą, besirutuliojantis pedagogų profesinėje spaudoje.

Tyrimo tikslas – atskleisti spaudoje atspindintį pedagogų profesinio streso socialinio konstravimo procesą bei jo kontekstą.

Tyrimo metodika. Šiame straipsnyje panaudota dalis mokslinės informacijos, kuri buvo gauta vykdant tyrimų projektą apie Lietuvos mokytojų profesinį stresą (Bubelienė, 2010; Bubelienė, Merkys, 2010; Merkys, Bubelienė, 2009). Profesinės spaudos diskurso analize siekiama atskleisti, kaip įvairūs veikėjai – žurnalistai, mokytojai, švietimo ir mokslo atstovai, Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos atstovai, tėvai, mokyklų vadovai – pateikia socialiai sukonstruotas pasaulėžiūras, vertybes, idėjas, požiūrius, nuomones, diskurso proceso metu įprasmina situacijas, socialinius vaidmenis, tapatybes, tarpasmeninius santykius. Šie veikėjai, pasak diskurso analizės metodikos, kaip „institutai“ gali dėti įvykių, faktų, aktualijų, nuomonių ir tam tikrų stereotipų formavimo simbolinį vaizdavimą (Telešienė, 2006; Ainsworth, 2003; Gruber, Kaltenbacher, Muntigl, 2007; Bednarek, 2006).

Tyrimo metu buvo analizuojami 2005–2008 metais paskelbti straipsniai (iš viso išanalizuoti 77 straipsniai) mokytojų profesiniame periodiniame dienraštyje „Dialogas“. Atrenkant analizei straipsnius, ieškota tokių reikšminių žodžių: *profesinis stresas*, *darbinis stresas*, *nuovargis*, *išsekimas*, *pervargimas*, *įtampa*. Straipsnių pavadinimuose šių sąvokų nebuvo aptikta, tad buvo analizuojamas straipsnių turinys. Mokyto-

jų profesinis stresas gali būti atskleistas ir kitomis reikšminėmis sąvokomis, kurios atspindi mokytojų profesinį stresą sukeliančius veiksmus makro-, organizaciniu, individualiu ir intrapersonaliniu lygmenimis.

Pasirinkdami diskurso analizę, autoriai pripažįsta žiniasklaidą kaip vertingą ir savitą socialinio tyrimo informacijos šaltinį, tačiau šio šaltinio nesureikšmina, išlaiko socialiniam tyrimui būtiną kritinį nuotolį atitinkamu būdu gautos medžiagos atžvilgiu. Kaip teigia G. Merkys (2006), „realus socialinis gyvenimas ir žiniasklaidos sukonstruotas gyvenimas šiandien vis labiau nebesutampa. Žmonės ima gyvenimą suvokti ne tokį, koks jis yra iš tikrųjų, bet supaprastintą, schematizuotą, iškreiptą, t. y. tokį, kokį jį pateikinėja egoizmu paremta žiniasklaidos industrija“ (p. 7). Informacijos pateikimas ir suvokimas per žiniasklaidą itin svarbus tiek individų, tiek visuomenės gyvenime. Remiantis socialinio konstravimo teorija, žiniasklaida konstruoja socialines reikšmes, pagal kurias visuomenė konstruoja socialinę tikrovę (Telešienė, 2006, 2009; Juraitė, Telešienė, 2009). Žiniasklaidos turinio diskursas tokiu būdu tampa iškalbingu mokslinės informacijos šaltiniu, subtiliai papildančiu apibendrinimus, empirinius radinius ir dėsningumus, kurie nustatomi taikant tradicinius socialinio tyrimo metodus – žinybinės statistikos analizę ir masines apklausas.

Pagrindiniai tyrimo rezultatai

Straipsnių analizės rezultatai buvo šiek tiek netikėti netgi patiems autoriams. Stresas, įskaitant darbinį stresą, tradiciškai yra suvokiamas kaip individo atsako trūkumas į jam tenkančias psichofizines bei psichosocialines apkrovas. Vis dėlto, atlikus straipsnių analizę, išryškėjo, kad įvairūs veikėjai kalba daugiausiai apie pedagogo

profesijos stresorius *makrolygmeniu*. Gerokai mažiau kalbama apie streso raišką *organizaciniu* ir *individualiu, intrapersonaliniu* lygmeniu. Toliau apžvelgiamos išryškėjusios siužetinės linijos.

Kaip minėta, pedagogų profesinės spaudos straipsnių analizė parodė, kad bene dažniausiai ir emociškai spalvingiausiai eskaluojamos temos (ir plėtojamos siužetinės linijos) yra šios: „*pedagogo profesijos prestižas*“, „*mokytojo įvaizdis*“, „*teisingo atlygio už pedagoginį darbą problema*“, „*pedagogų darbo krūvio problema*“, „*mokyklos biurokratizacija*“, „*nedemokratinė švietimo reforma ir diktatas „iš viršaus“*“, „*nesubalansuotos mokytojo teisės ir pareigos*“, „*„sunkus“ mokinių kontingentas*“ ir kt. (žr. lentelę su autentiškais citatomis). Už citatas nė kiek ne mažiau

iškalbingi yra patys straipsnių pavadinimai, pvz., „*Ar gėda visą gyvenimą būti eiliniu mokytoju?*“, „*Kelias į niekur*“, „*Ties nervinio lūžio riba*“, „*Atsikratykim vergo psichologijos*“ ir t. t. Mokytojo portretui, pedagogo profesijai apibūdinti tekstuose neretai vartojama semantika su stipriomis konotacijomis ir metaforomis: „*katorga*“, „*destrukcija*“, „*degradavimas*“, „*vergas*“, „*nuvarytas arklys*“ etc. Bemaž anekdotiškas ir šio tyrimo tikslų kontekste labai iškalbingas yra pastebėjimas (galbūt stereotipas), jog sunki profesijos našta, esą „*paženklina mokytojus tik jiems būdinga eisena, laikysena, gestikuliacija ir pagaliau veido išraiška*“. Pedagogas spaudoje dažnokai piešiamas kaip pavargęs, užguitas, piktas ir deprivuotas, nepripažintas, neįvertintas „socialinis herojus“.

Lentelė. Teminės-siužetinės linijos, susijusios su makrolygmens procesais švietime ir visuomenėje

Teminės siužetinės linijos ir autentiškos citatos
„Pedagogo profesijos prestižas“, „Teisingo atlygio už pedagoginį darbą problema“
„<...> Kaipgi šitaip – vis mokytojas? Kodėl tau niekaip nepavyksta prasimušti? <...> Tai neiškilai – vadinasi, po truputį vis degraduoti...<...> Kad ir kaip pavadintume savo mokytojų, ji visada bus susijusi su požiūriu į egzistencijos problemas.“ (Eitminavičius S. <i>Ar gėda visą gyvenimą būti eiliniu mokytoju?</i> <i>Dialogas</i> , 2007, nr. 31 (766), p. 7.)
„Dabar ir mokytojas, ir gydytojas – profesijos kaip šimtai kitų, o darbas mažiau apmokamas nei koks nors kitas, - tai iš kur bus ta besąlygiška pagarba? (Versloviėnė V. <i>Kelias į niekur... Dialogas</i> , 2007, nr. 15 (750), p. 5).
„Mokytojo įvaizdis“
„Destrukcija išorėje sukelia nuolatinę stresinę būseną, paženklina mokytojus tik jiems būdinga eisena, laikysena, gestikuliacija ir pagaliau veido išraiška.“ (Butanavičius V. <i>Kelio kryptis – Mokytojas. Dialogas</i> , 2007, nr. 36 (771), p. 5).
„...žiūriu į piktus mokytojų veidus ir galvoju, kad jie moko mūsų vaikus, pamanau: gal būtų neblogai pastatyti prieš juos didelį veidrodį, kad patys pamatytų, kaip atrodo jų išraiškos, išgirstų, kaip skamba jų žodžiai. Kai nori pagarbos iš vaiko – turi pirmiausia jausti ir rodyti pagarbą jam. Pyktis išprovokuoja pyktį, kuris paskui kitomis formomis atsigręžia į tuos pačius mokytojus.“ (E. Tervydytė, <i>Pokalbis su ŠMM ministre R.Žakaitiene: „Kai žiūriu į mokytojų veidus...“</i> . <i>Dialogas</i> , 2007, nr. 9 (744), p. 3, 13).
„Pirmiausia, tai sistemos požiūris į mokytoją ne kaip į iškilią, savarankišką asmenybę, tikinčią savo pedagoginės veiklos reikšmingumu ir gebančią tinkamai ugdyti būsimą Lietuvos kartą, o kaip į vergą, kuris atitinka žodžio pedagogie etimologinę reikšmę – vergas, lydintis vaikus į mokyklą.“ (Strazdas V. <i>Viskas tavo rankose... Dialogas</i> , 2008, nr. 31 (813), p. 4)

„Pedagogų darbo krūvio problema“

<...> Esame per daug viskuo apkrauti. Žinoma, geras mokytojas tai darys, nepaisydamas nieko. Tokiam mokytojui skaudės...“ („Kompiuterių turime, dvasios – vis mažiau...“ Pokalbis su Vilniaus Šolom Aleichemo vidurinės mokyklos direktoriumi Miša Jakobu. *Dialogas*, 2007, nr. 11 (746), p. 1, 7)

„Beje, tai galėtų tapti nauja darbo kryptimi ŠMM valdininkams ir profsąjungų vadovams. Užuo per dienas mąstę, kaip paversti mokytoją visišku vergu, ir krovę jam papildomus darbus vieną po kito, valdininkai galėtų pagalvoti, kaip sumažinti pedagogų darbo krivį iki normalaus ir sudaryti tam darbui kuo geresnes sąlygas.“ (Kakanauskas A. Kodėl mokytojai nenori „langų“? *Dialogas*, 2006, nr. 41 (728), p. 6)

„Didelis kontaktinių valandų skaičius labai išvargina mokytoją. Jis tampa irzlus, nervingas, niekur nespėja (tai ypač išryškėja pavasarį baigiantis mokslo metams)...(Ramanauskas R. Nėra pinigų – nėra ir darbų. *Dialogas*, 2007, nr. 20 (755), p. 4)

„Mokytojas, apkrautas papildomais darbais, praranda galimybę dirbti efektyviai ir kūrybingai.“ (Ministrė iš klausė LMPS atstovus. *Dialogas*, 2007, nr. 9 (744), p. 7)

Šiandieninis mokytojas neturi teisės turėti normalią šeimą ir ja rūpintis, nes visas laisvas nuo tiesioginio darbo laikas skiriamas įvairioms prevencijoms ir kitiems darbams.“ „nė vienas pedagogas nesineštų darbo į namus. Geriau tegul pareina valanda kita vėliau, bet būna žmona ir motina, o ne pedagogė, kuri net savaitgaliais dažniausiai neturi mums laiko...“ (Kakanauskas A. Kodėl mokytojai nenori „langų“? *Dialogas*, 2006, nr. 41 (728), p. 6)

„Kita vertus, ribos tarp darbo ir namų nebuvimas ar tiesiog konkrečių savo darbo valandų nežinojimas visuomet yra pavojingas žmogui. Tad tikrai neverta keiksnoti ir tų naujojo tipo mokytojų, sugebančių apibrėžti savo pareigas ir teises arba tiesiog norinčių profesionaliau žiūrėti į darbą ir taip planuoti savo laiką. Svarbiausia išdrįsti būti savimi.“ (Jasulevičienė I. *Metamorfozės (II)*. *Dialogas*, 2005, nr. 31 (671), p. 6)

O kur dar kitos švietimo institucijos, raginančios, pvz., aktyviai rašyti projektus... Visi supranta, kad projektų rašymo esmė – pinigai.“ (Kuncienė J. *Atsikratykim vergo psichologijos!* *Dialogas*, 2005, nr. 45 (685), p. 7)

„Moterų darbštumas, kurį tradiciškai laikome dorybe, pasirodo, gali reikštis ir kaip yda. Aišku, ne visoms pedagogėms tinka palyginimas su skruzdėmis, bet tokių – pasiryžusių dėl pinigų „arti“ neskaičiuojant valandų, nuspjovus į sveikatą bei darbo kokybę – tikrai yra nemažai.<...> Tačiau ar galime smerkti pedagogų senbuvų norą dirbti ir uždirbti? Mokyklų direktoriai ir pavaduotojai noriai leidžia darbštuolėms dirbti didesniu krūviu – neskuba kreiptis į darbo biržą, neieško jaunų specialistų.“ (Kakanauskas A. *Dirbti be saiko ar...* *Dialogas*, 2006, nr. 37 (724), p. 3)

„Mokyklos biurokratizacija ir popierizmas“

„Gana rimtai pamokų kokybei kenkia ŠMM valdininkai, apkraudami mokytojus daugybe papildomų popierinių darbų. Kalbintų mokytojų nuomone, valdininkai smarkiai pagerintų pedagogų darbo sąlygas ir jų vedamų pamokų kokybę, jei, sakykim, kokiems trejiems metams visi užmigtų žiemos miegu. Jau vien už tai, kad nesikiša kur nereikia ir netrukdo dirbti, ŠMM valdininkams būtų galima padvigubinti algas. O jei įvyktų stebuklas ir valdininkai iš tikro imtų rūpintis mokytojų algų didinimu, darbo palengvinimu, sąlygų gerinimu, mokyklų materialinės bazės stiprinimu...“ (Kakanauskas A. *Kas pagerintų pamokų kokybę?* *Dialogas*, 2006, nr. 43(776), p.3)

„Nedemokratinė švietimo reforma ir diktatas „iš viršaus“
<p>„Manau, kad akcentuotą ir įstatymiškai įteisintą švietimo priskyrimą paslaugų sričiai lėmė valdininkų noras nureikšminti mokytoją. Daug amžių išskirtine laikytą mokytojo profesiją savaime nublukino gerokai pakitęs gyvenimas, naujų technologijų atsiradimas. <...> Taigi valdininkai tiesiog koja paspyrė ir taip kintantį bei silpstantį Lietuvos mokytojų autoritetą. Ryškiausias spyris – Švietimo įstatyme padarytos pataisos. Kai atsiranda nauja formuluotė - „švietimo paslaugos“...“ (Tervidyte E. Kai mokytoją keičia paslaugų teikėjas. <i>Dialogas</i>, 2008, nr. 5 (787), p. 1; 3)</p> <p>„Viena iš skaudžiausių mokytojo gyvenimo sričių – kvalifikacijos kėlimas. Ne dėl to, kad visą laiką dera tobulėti, o dėl savotiškos diktatūros: egzistuojantys griežti nurodymai, kiek valandų turime skirti šiam darbui, yra ir gana formalūs, ir neretai iš mūsų pasišaipantys.“ (Eitminavičius S. Savanoriai įkaitai. <i>Dialogas</i>, 2006, nr. 23 (710), p. 7)</p>
„Nesubalansuotos mokytojo teisės ir pareigos“
<p><...> Mes dar kartą įtikiname save <...> kad mūsų teisės baigiasi pamokomis ir apsiriboja mokyklos teritorija. O toliau, platesnėje erdvėje, esi tik suraiitytas sumazgytas ir į savo vietą pastatytas – beveik kaip mūsų tautos mįslė perfrazuotas.“ (Bliūdžiuvienė R. Šauksmininko metonimija. <i>Dialogas</i>, 2007, nr. 26 (761), p. 5)</p> <p>„...mokytojas nužmoginamas, nes prioritetas teikiamas mokytojo pareigoms, o teisėms vietos beveik nelieka <...> tos kelios teisės ignoruojamos pažeidžiant įstatymus.“ (Ministrė išklausė LMPS atstovus. <i>Dialogas</i>, 2007, nr. 9 (744), p. 7)</p>
„sunkus“ mokinių kontingentas“
<p>„Nors priešasčių, dėl ko daugeliui šalies mokytojų pedagoginė veikla tampa katorga, sociologai netyrė, tačiau aišku, jog darbas mokykloje darosi vis sunkesnis ne tik dėl mažo atlyginimo. Jo dydį mokytojo profesiją pasirinkusieji galėjo įvertinti iš anksto. O štai į nuolat provokuojančius ir dirbti trukdančius mokinius atsivėlęta nebuvo. Kasdienė kova su jais pedagoginę veiklą daro panašią į katorgą ir kasdien pareikalauja vis naujų aukų.“ (Strazdas V. Ties nervinio lūžio riba. <i>Dialogas</i>, 2005, nr. 15 (655), p. 1, 4).</p> <p>„Didžiausia problema klasėse yra socialiai apleisti, emociškai nestabilūs, ydingo elgesio, sadistiškas polinkių vaikai. Jie ilgam atitraukia mokytojų dėmesį nuo norinčiųjų dirbti. Pedagogų bejėgiškumas prieš tokius ugdytinius neigiamai veikia visus.“ (Sankauskienė R. Tikite šventa gabumų galia? <i>Dialogas</i>, 2007, nr. 11 (746), p. 1, 7)</p> <p>„Nevykusių juokelių ir „išsidirbinėjimų“ pamokose buvo visada, bet šiais laikais vaikų agresyvumas itin sustiprėjo <...> Moksleiviai krečia šunybes, triukšmauja arba tiesiog „atsijungia“ ir nedalyvauja pamokose.<...> prisižiūrėję filmu, mokiniai ir pamokose nuolat ieško veiksmo, jie tiesiog nepakelia tylos. Vaikams reikia nuolat ką nors siūlyti, visą laiką turi kas nors vyksti, tik tuomet jie dalyvauja pamokoje. <...> daug rūpesčių mokytojams keliantis netinkamas moksleivių elgesys klasėje dažnai būna tik apsauginė reakcija į patiriamas nesėkmes ir nuolatinę įtampą.“</p>
„Konkurencijos grimasos mokykloje ir švietime“
<p>„Taigi kas esame vienas kitam? Pirmiausia konkurentai. Nedarbas beldžiasi į visų sąmonę ir pasąmonę. Turi sugebėti save parduoti darbdaviui. Ar tai įmanoma nenuskriaudžiant kito? Man regis, taip. Bet laimi nebūtinai geriausi specialistai – gyvenimėlio džiuanglės turi ir savo įstatymų.“ (Eitminavičius S. Ar mokytojas mokytojui – vilkas? <i>Dialogas</i>, 2006, nr. 7 (694), p. 6)</p>

Hermeneutiškai vertinant išskirtų siužetinių linijų semantiką, iš karto peršasi bent kelios apibendrinamosios pastabos. Visos teminės siužetinės linijos ir jų atspindimi reiškiniai, pirma, yra susiję ir vienas kito lemiami. Antai menką pedagogo profesijos prestižą, prastą įvaizdį, be kita ko, iš tiesų lemia sudedamųjų dalių derinys, tai yra – mokytojui tenkanti atsakomybės našta, didžiulis darbo krūvis, palyginti menkos mokytojo teisės ir neper didžiausias atlygis. Iš viršaus nuleista švietimo reforma, gausėjanti „popierizmo“ lavina, mokytojų nepasitenkinimas papildomais, niekaip neapskaitomais ir, jų supratimu, visai nereikalingais darbais, taip pat yra susiję nepalankūs reiškiniai. Antra, visas išskirtas siužetines linijas vienija tai, kad jos atspindi reiškinius, kurie yra nulemti procesų, vykstančių visuomenėje ir švietime makrolygmeniu. Juk iš tiesų nei pavienė mokykla, kaip atskira darbo organizacija, nei juolab pavienis mokytojas negali tiesiogiai daryti įtakos pedagogų darbo krūvio normavimui, švietimo ir mokyklos biurokratizacijos laipsniui, atlygio skaičiavimo metodikai, švietimo teisynei, mokytojo teisėms ir pan. Pagaliau ir mokytojams priskiriamas ir projektuojamas dvasinis pakrikimas, kaip galima suprasti iš straipsnių konteksto, yra anaip tol ne individualios endogeninės kilmės, bet neišvengiamas mokytojų atsakas į nežmonišką psichofizinį krūvį, kurį ant mokytojo pečių užkrauna profesija. Pažymėtina, kad būtent makrolygmens tematika, kalbant apie mokytojo profesinį išsekimą, profesijos patrauklumą / nepatrauklumą, yra dominuojanti.

Gerokai rečiau ir emociškai nuosčiau spaudoje nušviečiami tie pedagogus stresinantys ir deprivuojantys veiksniai,

kurie išplaukia iš konkrečios darbo organizacijos (šiuo atveju – mokyklos) konteksto (Bubelienė, 2010). Čia turimi galvoje tokie veiksniai, kurie daugiau ar mažiau valdomi organizacijos lygmeniu, išplaukia iš organizacijos kultūros, socialinio klimato, lyderystės stiliaus, įstaigos tradicijų ir pan. Spaudoje diskutuojama dėl tinkamo materialinio mokyklos ir mokytojo darbo vietos aprūpinimo, taip pat dėl mokytojo darbo kontrolės formų tinkamumo. Pastebima tema yra mokyklos, mokytojų ir tėvų bendravimas. Tėvai, jų pozicija yra reikšmingas mokytojo profesinės savijautos veiksnys, kurio raiška neretai labai varijuoja – nuo visiško tėvų abejingumo savo vaikui ir mokyklai iki direktyvaus ir smulkmeniško kišimosi į kasdienę mokytojo ir klasės veiklą.

Mokytojo profesija (ypač posovietinėje erdvėje) yra moteriška profesija. Nors ši pastaba yra triviale, socialiniai padariniai, kurių kyla dėl tokios padėties visuomenei ir mokyklai, nėra trivialūs. Kalbant apie individualaus lygmens stresorius ir mokytoją deprivuojančius veiksnius, tikrai verta dėmesio tokia darbinių ir šeiminių vaidmenų derinimo, o tai ypač aktualu mokytojoms moterims, problema (Bubelienė, 2010).

Apibendrinamosios išvados, interpretacija

Atlikus pedagogų profesinės spaudos diskurso analizę išryškėjo, kad mokytojų streso tematika Lietuvos viešajame diskurse ir viešojoje nuomonėje užima pakankamai aukšto aktualumo poziciją daugelio stresui įtakos veiksnių ir kontekstų atžvilgiu. Vis dėlto kai kurie tyrimo rezultatai, kaip jau minėta, buvo netikėti. Iš principo teoriškai-hipotetiškai nėra sunku prognozuoti, kad

profesinį stresą paveikia ir makrolygmens socialinio konteksto veiksniai, o ne vien individualūs psichologiniai ir vadybiniai organizaciniai veiksniai. Netikėtas buvo tyrimo metu nustatytas hierarchinis dėsningumas, kad būtent socialiniai veiksniai yra visų dažniausiai temizuojami, emociškai stipriausiai nuspalvinti, maža to, jie diskurso dalyvių subjektyviai suvokiami kaip skaudžiausi ir labiausiai mokytoją traumuojantys veiksniai. Antrą vietą pagal subjektyvią reikšmę šiame sąlyginiame „reitinge“ užima organizacinio lygmens veiksniai, o trečią vietą – individualaus ir mikrolygmens veiksniai. Paprastai tariant, mokytojus labiausiai traumuoja būtent makrolygmens socialiniai veiksniai: profesijos prestižo stygius, tai, kad nėra teisingo atlygio, nepalankios demografijos nulemtas sąstingis darbo rinkoje, darbo vietos nesaugumas, mokyklų konkurencija, neapgalvotos reformos, nedemokratiškai primestos mokykloms „iš viršaus“, ir pan. Tokie pavienės organizacijos lygmens dalykai, kaip antai organizacinis klimatas ar autoritarinis vadovavimas, tikras arba tariamas mokytojų negebėjimas „susitvarkyti“ su mokiniais, bendrauti su tėvais etc. traumuoja ir erzina pedagogus sąlygiškai silpniau. Kaip sąlygiškai dar silpnesnis stresorius ir dirgiklis yra temizuojami mikro- ir individualaus lygmens veiksniai. Tyrimas iš dalies griauna paplitusius buitinius stereotipus apie mokytojo profesiją. Pavyzdžiui, kad mokytojai stresuoja, kenčia, išsenka dėl galbūt blogo psichologinio klimato mokykloje, būdingo „moteriskam kolektyvui“, dėl to, kad mokiniai „nervuoja“, kad darbas alinamas, didelis triukšmas ir pan. Pasirodo, ne tai mokytojams yra sunkiausia ir skaudžiausia išverti. Daug skausmingesni dalykai mokytojui yra pro-

fesijos prestižo smukimas, tai, kad nėra teisingo atlygio, ir pan.

Gali pasirodyti, kad rastas hierarchinis dėsningumas yra artefaktas, nulemtas diskurso analizės kaip metodo specifikos. Juk natūralu, kad pedagogų profesinėje spaudoje ir pridera daugiau rašyti apie profesijos prestižą, atlyginimus, reformas, darbo krūvio normavimą, o ne apie pedagogo asmeninio gyvenimo problemas. Vis dėlto simptomiška, kad analogiškai, netgi identiškai reitingo (ir hierarchijos) dėsningumai buvo aptikti pedagogų darbinį stresą ištyrus kitais metodais. Čia turimi galvoje kokybiniai grupiniai interviu su mokytojais ir bemaž 1000 mokytojų apklausa raštu standartizuotu klausimynu (Bubelienė, 2010; Bubelienė, Merkys, 2010). Nustatyto hierarchinio dėsningumo kryžminė validacija, paremta skirtingų metodų trianguliacija, tik sustiprina minimo mokslinio radinio tikrumą bei patikimumą.

Epistemologinė hipotezė, kad, nagrinėjant mokytojų darbinį stresą, tikslinga empirinės informacijos šaltiniu imti pedagogų profesinę spaudą, o informacijos rinkimo ir apdorojimo metodu pasirinkti diskurso analizę, visiškai pasiteisino. Tokia metodinė prieiga atveria galimybes plačiau ir giliau temizuoti profesinį stresą, pamatyti šio reiškinio išorinėje struktūroje naujas – visų pirma sociokultūrinės – dimensijas, pvz., profesijos prestižą, darbuotojo teises, teisingą atlygį už darbą, konkurenciją, visuomeninės kaitos iššūkius profesijai, turbulencijas ir perturbacijas darbo rinkoje etc. Aptikti empiriniai radiniai pagrįstai skatina kelti darbinio streso „sociologizavimo“ klausimą.

Mokslinėje literatūroje dominuojančio klinikinio psichologinio požiūrio į stresą koncepcinis išplėtimas atveria galimybes

kitu rakursu pažvelgti ir į profesinio streso redukavimo strategines kryptis ir priemones. Esant tradiciniam medikalizuotam požiūriui į stresą, jis suvokiamas tik kaip individo vidinė problema, natūraliai kylanti iš jo psichinių ir somatinių išteklių stygiaus, santykyje su gyvenimo, profesijos iššūkiais bei darbo vietos reikalavimais. Iš čia plaukia ir tradicinė streso kilmės ir padarinių įveikimo receptūra bei prieiga: a) medicininė – stiprinti organizmą, rūpintis sveikata, išmokti efektyviai ilsėtis, sportuoti, tinkami maitintis, prireikus laiku kreiptis į medikus, vartoti medikamentus, tinkamai gydytis; b) individualioji psichologinė prieiga – psichoterapija, psichologinė korekcija, autogeninė treniruotė, hipnozė, neurolingvistinis programavimas, ugdomasis vadovavimas ir konsultavimas (*coaching*) etc. Esant vien individualistinei prieigai, darbinio streso redukavimo strategija geriausiu atveju ateina iki va-

dybinių rekomendacijų, įgyvendinamų pavienės organizacijos valdymo ir jos kultūros kaitos lygmeniu. Čia turima galvoje darbuotojų darbo krūvio normavimo, darbo ergonomikos, organizacinio klimato gerinimo priemonės ir pan. Visos minėtos medicininės, individualios psichologinės ir vadybos priemonės, be abejo, yra prasmingos, bet jų nepakanka. Projektuojant veiksmingas profesinio streso įveikios strategijas ir priemones, ne mažiau svarbūs yra ir makrolygmens socialiniai veiksniai: laiku ir demokratiškas atitinkamo sektoriaus (pvz., švietimo) reformavimas ir apgalvotas teisinis reguliavimas; profesijos prestižo kėlimas ar bent palaikymas; socialinio teisingumo dimensija (bent toks aspektas kaip teisingas atlygis už darbą); darbo ir socialinė sauga; darbo teisė; gyvenimo (ir darbinio) kokybė; optimalus konkurencijos ir solidarumo vertybių santykis švietime ir visuomenėje.

LITERATŪRA

Ainsworth, S. (2003). *Discourse Analysis as Social Construction: Towards Greater Integration of Approaches and Methods*. Australia.

Bandzienė, A. (2009). *Kompleksinis streso darbe valdymas*. Daktaro disertacija, vadyba ir administravimas (03S). Kaunas.

Bednarek, M. (2006). *Evaluation in Media Discourse*. London/New York: Continuum.

Bubelienė, D. (2010). *Mokytojų profesinis stresas ir jo redukavimo prielaidos švietimo vadybos bei edukacinėmis priemonėmis*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (07S). Šiauliai.

Bubelienė, D., Merkys, G. (2010). Bandytas žvelgti į pedagogų profesinį stresą kompleksiška: empirinio tyrimo duomenys. *Mokytojų ugdymas*, Nr. 14 (1).

Datta, T. (1999). Quality of Worklife: A Human Values Approach. *Journal of Human Values*, Vol. 5, No. 2, p. 136–145.

Giddens, A. (2005). *Sociologija*. Kaunas: Poli-grafija ir informatika.

Gruber, H.; Kaltenbacher, M.; Muntigl, P. (2007). *Empirical Approaches to Discourse Analysis*. Empirieorientierte Ansätze in der Diskursanalyse. Germany: Peter Lang.

Juraitė, K.; Telešienė, A. (2009). Ekologinės rizikos diskursas žiniasklaidoje: tyrimo teorinės bei metodologinės prielaidos. *Filosofija. Sociologija*, t. 20, Nr. 4, p. 227–236.

Kyriacou, Ch. (2001). Teacher stress: directions for future research. *Educational Review*, Vol. 53, No. 1. UK.

McCormick, S. (1992). The externalised nature of teachers' occupational stress and its association with job satisfaction. *Work and Stress*, Vol. 6 (1), p. 33–44.

Merkys, G. (2006). XXI a. iššūkiai Lietuvos mokytojui. Esė. *Mokytojų ugdymas*, Nr. 6.

Merkys, G.; Balčiūnas, S. (2004). *Mokytojų poreikio kaita ir karjeros ypatumai optimizuojant mokyklų tinklą*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2004.

- Merkys, G.; Bubelienė, D. (2009). Profesinis stresas pedagogų akimis: grupinių interviu rezultatai. *Mokslas ir edukaciniai procesai*, Nr. 2 (9), p. 115–134.
- Merkys, G., Balčiūnas, S. ir kt. *Mokyklų vidaus struktūros ir valdymo modelių projektų įgyvendinimo sėkmės vertinimas*. Tyrimo ataskaita. 2009. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/docs/projektai/mstp/MSTP%20tyrimo%20ataskaita.pdf> [žr. 2009–11–25].
- Montgomery, C.; Rupp A. (2005). A Meta-analysis for Exploring the Diverse Causes and Effects of Stress in Teachers. *Canadian Journal of Education*, Vol. 28 (3), p. 458–486.
- Milner, K.; Khoza, H. A (2008). Comparison of teacher stress and school climate across schools with different matric success rates. *South African Journal of Education*, Vol. 28 (2), p. 155–174.
- Mirvis, P. H.; Lawler, E. E. (1984). Accounting for the Quality of Work Life. *Journal of Occupational Behaviour*, Vol. 5, p. 197–212.
- Okorie, A. N. (1997). Signals, sources and management of stress among educators and school administrators in Nigeria. *International Journal of Educational Management*, Vol. 2 (1), p. 1–8.
- Ozmon, H. A.; Craver, S. M. (1996). *Filosofiniai ugdymo pagrindai*. Vilnius: Leidybos centras.
- Pearson, L. C.; Moomaw, W. (2005). The Relationship between Teacher Autonomy and Stress, Work Satisfaction, Empowerment, and Professionalism. *Educational Research Quarterly*, Vol. 29.
- Ravichandran, R.; Rajendran, R. (2007). Perceived Sources of Stress among the Teachers. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, Vol. 33, No. 1.
- Ross, R. R.; Altmaier, E. M. (1994). *Intervention in occupational stress*. London: SAGE Publications.
- Salo, K. (2002). *Teacher Stress as a Longitudinal Process*. Doctoral dissertation. University of Jyväskylä. Finland.
- Schabracq, M. J.; Cooper, C. L. (2000). The changing nature of work and stress. *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 15, No. 3, p. 227–241.
- Shan, S.; Austin, V.; Muncer, S. (2005). Teacher stress and coping strategies used to reduced stress. *Occupational Therapy International*, Vol. 12 (2), p. 63–80.
- Soyibo, K. (1994). Occupational stress factors and coping strategies among Jamaican high school science teachers. *Research in Science and Technological Education*, Vol. 12 (2).
- Telešienė, A. (2009). Klimato kaitos diskursas Lietuvoje: reikšmių konstravimas dienraščiuose. *Filosofija. Sociologija*, t. 20, Nr. 4, p. 250–258.
- Telešienė, A. (2006). *Ekologinis diskursas Lietuvoje 1989–2005 m.* Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, sociologija (05S). Kaunas.
- Pravers, Ch. J.; Cooper, C. L. (1996). *Teachers under pressure: stress in the teaching profession*. London and New York.
- Wisniewski, L.; Gargiulo, R. M. (1997). Occupational stress and burnout among special educators: a review of the literature. *Journal of Special Education*, Vol. 31 (3), p. 325–346.

SOCIAL CONSTRUCTION OF TEACHER STRESS AND ITS REFLECTIONS IN OCCUPATIONAL PRESS

Daiva Bubelienė, Gediminas Merkys

S u m m a r y

The article presents an analysis of the discourse of teacher occupational periodicals on teacher stress, its effects and contexts of expression. Public opinion about the prestige of the teaching profession, workload, teacher's health, school microclimate, etc. is formed by the political and social interests of different actors represented in the media. A piece of the scientific information obtained during a research project on occupational stress in Lithuanian teachers has been employed in the study (Bubelienė, 2010; Bubelienė, Merkys, 2010; Merkys, Bubelienė,

2009). The analysis of the professional press discourse is aimed at revealing how various actors introduce socially constructed worldviews, values, ideas, attitudes, and opinions, and give a sense to situations, social roles, identities, and interpersonal relationships in the process of discourse. Occupational factors, contexts and sources of risk leading to an increased occupational stress in teachers are examined. The article presents the results of the research and the emerged thematic plot lines that reflect the determinants of the teacher stress at macro,

organizational, and micro levels. The analysis of the teacher professional press discourse has shown that the topic of the teacher stress in the Lithuanian public discourse and public opinion occupies a position of a comparatively high relevance in terms of numerous stress determinants and contexts. It has been

revealed that the discourse on occupational stress in teachers mainly reflects the social factors on the macro level, which have a substantial effect on the expression of occupational stress in teachers.

Key words: teacher stress, public perception, discourse

Įteikta 2011 08 19

Priimta 2012 06 15